

MYYYTTI SUOMEN KIELITIETEEN 'SUURESTA MURROKSESTA'

1) Taustaa

"1900-luvun lingvistiikan ratkaiseva läpimurto Suomessa tapahtuikin ensisijaisesti Turussa 1960- ja 1970-luvulla. ... Jos kysytään, ketkä laukaisivat muutosprosessin, vastaus on: ... erityisesti Kalevi Wiik ja Nils Erik Enkvist." Jos kysytään, kuka kirjoittaa näin omituista tekstiä, vastaus on: Turusta lähtöisin oleva, Wiikin ja Enkvistin oppilaaksi julistautuva Fred Karlsson (kirjassaan *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen*, s. 95, 91). Kielitieteen maailmanhistoria kattaa ajallisesti ja paikallisesti valtavan alueen. Tätä taustaa vasten ajanjakso 1960–1980 Suomen kielitieteen historiassa (ja etenkin kysymys siitä, kuka 'laukaisi' mitäkin) ei tunnu ensiarvoisen tärkeältä. Kuitenkin kun Suomessa elää, siihen on enemmän tai myöhemmin otettava kantaa.

Oma kokemukseni tästä ajanjaksosta on kokonaan toinen kuin Karlssonin: missä hän näkee lahjakkuutta, siinä minä näen lahjakkuuden puutetta. Henkilökohtaista kokemustani tukee niin sanoakseni 'jälkiseuranta': tieteen historiassa jyvät erottuvat ajan mittaan akanoista; arvokasta on se mikä on pysyvää; ja Suomessa transformaatiokieliopin kannattajien panos on osoittautunut vähemmän pysyväksi kuin sen kriitikoiden, mikä käy ilmi siitä, että viimeistään 80-luvun puolivälistä lähtien transformaatiokieliopista on Suomessa luovuttu käytännöllisesti katsoen kokonaan. — Seuraavassa luonnehdin omaa henkilöhistoriaani. Se muodostaa taustan kirjoitukselle 7 [= Myytti Suomen kielitieteen 'suuresta murroksesta'].

Syksystä -63 lähtien perehdyin yleiseen kielitieteeseen seuraavassa järjestyksessä: Trubetzkoy, Martinet, de Saussure, Malmberg, Hjelmslev, Hockett, Chomsky. Euroopan puolella transformaatiokielioppi omaksuttiin ripeimmin DDR:ssä. Pidin 24.2. 1965 Helsingin yliopiston germaanisen filologian laudaturseminaarissa Wolfgang Motschin tuoreesta kirjasta *Syntax des deutschen Adjektivs* esitelmän, jossa toin esiin transformaatiokieliopin kaksinaisen luonteen: ansiona systemaattisuus ja eksplisiittisyys, puutteena kokonaisuenteen manipulatiivinen keinotekoisuus. Seminaarin johtajan prof. Kaj B. Lindgrenin ilmoituksen mukaan hänen aiemmin myönteinen asenteensa transformaatiokielioppia kohtaan muuttui esitelmäni johdosta olennaisesti kielteisemmäksi. (Motschin ja minun välinen 'kohtalonyhteys' jatkui muuten siten, että menin kesällä -68 kahdeksi kuukaudeksi harjoittamaan jatko-opintoja hänen johtamaansa DDR:n tiedeakatemian jaostoon ja keväällä -75 kutsuin puolestani hänet Suomeen.)

Edellä sanotun perusteella voisi tosiaankin väittää, että transformaatiokielioppi 'rantautui' Suomeen juuri v. 1965. Tämä olisi kuitenkin virhe, sillä Paavo Ravila oli esitellyt transformaatiokielioppia Virittäjässä jo v. 1963. Muita suomalaisia transformaatiokieliopin harrastajia en siinä vaiheessa tuntenut.

Kalevi Wiik alkoi opettaa transformaatiokielioppia Helsingin yliopistossa syksyllä 1966. Suoritettuani hänen kurssinsa merkitsin 17.11. 1966 almanakkaani: "vailla merkitystä tai hyötyä". Koska jouduin pakosta suorittamaan arvosanoja Wiikille, Karlsson on historiikissaan (s. 92) luonnehtinut minua hänen 'oppilaakseen' ja tätä kautta yleislingvistisen 'herätyksen' saaneeksi. Tällainen kirjoittelu olisi jo loukkaavaa, ellei se olisi niin naurettavaa. Mitä taas tulee toiseen 'teoreettiseen uudistajaan' eli Nils Erik Enkvistiin, muistelen mielenkiinnolla Karlssonilta kuulemiani suullisia kommentteja ajalta, jolloin hän ja Auli Hakulinen editoivat — tai yrittivät editoida — Enkvistin tulevan kirjan *Tekstilingvistiikan peruskäsitteitä* käsikirjoitusta julkaisukuntoon (= "Siinä oli **tuhhat** virhettä!").

60-luvun loppuun mennessä olin saanut tarpeekseni transformaatiokieliopin semantiikkavihamielisyydestä eli — kirjaimellisesti — 'merkityksettömyydestä'. Tätä kehitystä luonnehdin kirjani *Kirjoituksia kielitieteestä, filosofiasta, historiasta ja politiikasta* luvussa 15. Kun toukokuussa -69 läksin MIT:sta yhdeksän kuukauden oleskelun jälkeen, kirjoitin 'muistoksi' 47-sivuisen monisteen, jolle annoin ehkä provokatiiviselta vaikuttavan otsikon 'Semantics as an analysis of language-independent reality' (vrt. kirjoitus 2). Kaavailin teoriaa, joka toteutuneena olisi ollut jonkinlaista kognitiivista semantiikkaa *avant la lettre*. Silloisesta kielitieteestä ei ollut paljонkaan apua, joten — kuten kirjoituksen 1 lähdeluettelo osoittaa — käyttökelpoisinta käsitteistöä tarjosivat kielifilosofia, mielen filosofia ja juuri silloin syntymässä ollut kognitiivinen psykologia. Wittgensteinin sekä varhais- että myöhäisfilosofiasta jäivät pysyvät opetukset: yhtäältä kielen ja maailman ikonisuus, toisaalta kielen toiminnallisuus. Merkitysoopin eli semantiikan täytyi sisältää sekä abstrakti komponentti (= perinteellinen 'semantiikka') että konkreetti komponentti (= 'pragmatiikka').

Näitä ajatuskuluja esittelevät luvun I kirjoitukset 1–5. Kirjoitus 6 on jälkikäteen suoritettu kunnianteko Erkki Itkoselle. Kirjoitus 7 esittää, kuten sanottu, oman näkemykseni Suomen kielitieteen lähihistoriasta.

2) MYYTTIANALYYSI [= 'Kirjoitus 7']

Motto (leikkisästi): "Miksi kaivella menneitä?" kysyi krooninen synkronikko arkeologilta.

Motto (vakavasti): "La vérité, l'après vérité" (Danton ja häntä siteeraten Stendhal).

Enemmän kuin ketkään muut ovat Auli Hakulinen ja Fred Karlsson muokanneet käsityksiä siitä, millainen on Suomen kielitieteen historia ollut 1900-luvulla (kts. myös kirjoitus 15). Heidän mukaansa ratkaiseva murros tapahtui vuoden 1965 paikkeilla. Ennen tätä vuotta Suomen kielitiedettä oli hallinnut nationalismi ja ahdasrajainen empirismi. Tämän vuoden jälkeen tilalle tulivat kansainvälisyys ja teoreettisuus. Se, miten kipeäksi asia yhä koetaan, käy ilmi esim. siitä hyökkäyksestä, jonka Auli Hakulinen suuntasi v. 1891 syntynyttä Martti Rapolaa vastaan Tapani Kelomäen väitöskaronkassa tammikuussa 1998.

Omasta mielestäni käsitys vuoteen 1965 sijoittuvasta 'suuresta murroksesta' on myytti, ja siksi sitä tuleekin tutkia myyttianalyysin keinoin. Mytologiassa historia jakautuu kahtia: huono aika ja hyvä aika, 'aika ennen' ja 'aika jälkeen', pimeys ja valo. Vastaavasti ihmiset jakautuvat hyviin ja pahoihin: ensin he ovat joko marttyyreita tai tyranneja, sitten joko sankareita tai konnia. Marttyyreita ovat ahtaan empirismin rajoja rikkoneet Lauri Hakulinen ja Paavo Siro; tyranneja ovat Martti Rapola ja Paavo Ravila. Vuotta 1965 luonnehtiva tapahtuma on transformaatiokieliopin triumfi sekä suuressa maailmassa että pienessä Suomessamme. Niinpä sankareiksi valikoituvat transformaatiokieliopin kannattajat eli juuri Auli Hakulinen ja Fred Karlsson itse sekä vanhemmasta sukupolvesta Paavo Siro ja Kalevi Wiik; joukon jatkoksi kelpuutetaan mukaan vielä Nils Erik Enkvist. Konniksi valikoituvat transformaatiokieliopin kriitikot ja/tai esi-transformationaalisen kielitieteen edustajat, lähinnä Paavo Ravila ja Raimo Anttila sekä kolme Itkosta: Erkki, Terho ja Esa.

Tämä tapa jakaa historia pimeyteen ja sitä seuraavaan valoon (joista jälkimmäistä edustavat historian kirjoittajat itse) oli ominainen myös Neuvostoliiton historiankirjoitukselle: kuten kommunismi murskasi poliittisen taantumuksen, siten transformaatiokielioppi murskasi taantumuksellisen kielitieteen. Uusi aikakausi oli edeltävää parempi ei vain tiedollisesti vaan myös (ja etenkin) **moraalisesti**: kansainvälisyys syrjäytti nationalismin, joka 60-luvun kielenkäytössä tarkoitti melkein samaa kuin fasismi.

Hakulisen ja Karlssonin edustaman historiakäsityksen luonnottomuus käy ilmi siitä, että monilla kielitieteen aloilla, so. germanistiikassa, latinistiikassa, anglistiikassa, slavistiikassa ja fennougristiikassa, Suomella oli ennen vuotta 1965 tarjottavana kansainvälisesti johtavia tutkijoita (ks. kirjoitus 15). On siis **mieleetöntä** väittää, että 'Suomen kielitiede' ei ollut kansainvälistä ennen vuotta 1965, kuten Auli Hakulinen teki vuonna 1993 julkaistussa katsauksessaan ja Fred Karlsson vuoden 1996 kielitieteen päivien esitelmässään. Ilmeisesti käsiteltävänä olevan myytin pohjalla on näkemys, että Suomessa harjoitetusta **fennistiikasta** puuttuivat kansainväliset vaikutteet. Tämänkin näkemyksen on Osmo Ikola torjunut ainakin omalta osaltaan viitaten 40- ja 50-lukujen taitteessa käyttämiinsä lähteisiin (ks. Ikola 1993). Ikolan protestilla ei näytä kuitenkaan olleen vaikutusta, sillä hän ei käyttänyt **oikeita**, so. transformaatiokieliopin mukaisia, lähteitä. Nyt joku voisi tietysti huomauttaa, että tällainen asenne Ikolan protestia kohtaan ei ole järkevä, koska transformaatiokielioppia ei ollut edes olemassa 40- ja 50-lukujen taitteessa. Tämä olisi kuitenkin *beside the point*. Eihän tässä olekaan mitään järkeä. Tämä on mytologiaa.

Edelleen käsitys, että Suomen kielitiede kansainvälistyi vuoden 1965 jälkeen juuri **transformaatiokieliopin ansiosta**, on itsessään paradoksaalinen (tai 'mytologinen'). Esitellessään Suomen 'kansainvälisiä' lingvistejä Karlsson (1997: 99-100) joutuu pakostakin sivuuttamaan Siron, joka kirjoitti vain suomeksi. Hän kelpuuttaa mukaan Wiikin, vaikka tämän transformationaaliseksi luonnehdittava tuotanto on kokonaisuudessaan suomenkielinen; kelpuutus (jonka järkevyys ei

avaudu ulkopuoliselle) perustellaan viittaamalla Wiikin kokeellista fonetiikkaa käsittelevään väitöskirjaan, joka ilmestyi v. 1965 Turun yliopiston julkaisusarjassa. Suomenkielinen on (vähäisin poikkeuksin) myös se sekä Hakulisen että Karlssonin tuotannon osa, jossa transformaatiokielioppia sovelletaan suomen kielen kuvaukseen. Tekstilingvistiikan edustaja Enkvist kylläkin julkaisi myös englanniksi (ks. tämän luvun johdantoa).

Tunne 'kansainvälistymis'-tendenssin paradoksaalisuudesta syvenee, kun havaitaan, että sen on ymmärretty samalla merkitsevän Suomen kielitieteen ajautumista **periferiaan**. (Muistettakoon, että ennen vuotta 1965 Suomen kielitiede oli todellisuudessa ollut mitä kansainvälisintä.) Käsitys yleensä Suomen ja erityisesti Suomen kielitieteen perifeerisyydestä on nimittäin pysyvä juonne Auli Hakulisen ajattelussa. Hän tuo sen esiin jo vuonna 1969 ja toistaa sen **kahdesti** virkaanastujaisesitelmässään (ks. Hakulinen 1969, 1991). Tietysti jos Suomen kielitieteen 'kansainvälistäjä' mieltää itsensä perifeeriseksi hahmoksi, hän sitä luultavasti onkin.

Lähempää tarkastelua ei kestä myöskään näkemys, että transformaatiokielioppi olisi jo sellaisenaan edustanut **teoreettista** kielitiedettä. Esimerkiksi suomen kielen generatiivisen morfofonologian rakentelu vaihtelemalla keskenään näitä tai noita syvämuotoja ja näitä tai noita johtosääntöjä oli erittäin konkreettista puuhaa, jossa katsetta ei juuri kohotettu detaljeista. Suuressa yleisössä onnistuttiin kuitenkin luomaan se harhakäsitys, että suomen kielen kuvaus oli fennistiikkaa, paitsi jos sitä harjoitettiin transformaatiokieliopin mukaisesti, jolloin se olikin yleistä (= 'teoreettista') kielitiedettä.

Olen edellä kosketellut Suomen kielitieteen 'sankareita'. Miten on marttyyrien laita? Lauri Hakulisen väitöskirjan osakseen saama kohtelu mainitaan aina esimerkkinä 30-luvun suvaitsemattomasta ilmapiiristä. Mistä oli todella kysymys?

L. Hakulisen väitöskirja (1933) on erikoinen lukukokemus. Kirjan 4-sivuisessa esipuheessa nimetään tärkeimmät vaikutteet, ja kirjan viimeisessä, 6-sivuisessa luvussa esitetään teoreettinen yhteenveto. Väliin jäävä osa koostuu erittäin lakonisin välikommentein varustetuista sanaluetteloista. Usein on siteerattu Ravilan (1967a/1951: 35) määritelmää empiristisestä tieteen ihanteesta, jossa "runsas, luotettava ja hyvin järjestetty aines itse puhuu puolestaan". On vaikea kuvitella tutkimusta, jossa Ravilan määritelmää olisi **yritetty** noudattaa vielä ehdottomammin kuin Hakulisen väitöskirjassa. Kuten sanottu, kirjan valtaosassa tekijä itse ei puhu juuri mitään, vaan antaa — tai yrittää antaa — "runsaan, luotettavan ja hyvin järjestetyn aineksen" puhua puolestaan. ("Aineksen järjestely" kylläkin rajoittuu siihen, että se on esitetään 13 sanaluettelon muodossa.)

Lukijan on siis erittäin vaikea päästä 'sisään' Hakulisen väitöskirjaan. Mutta asiassa on kiinnostava jatkokehitys. Samassa *Studia Fennica* -sarjan niteessä, jossa väitöskirja julkaistiin, julkaistiin myös O.J. Tallgren-Tuulion 42-sivuinen kommentaari 'Sémantique finnoise et non finnoise'. Sen luettuaan lukija alkaa oivaltaa, mistä on — tai voisi olla — kysymys. Tallgren-Tuulio esittää Hakulisen väitöskirjan sisällön taulukon avulla, jonka hän nimenomaan katsoo **oman**

tulkintansa tulokseksi ("ce Tableau que j'appelle mien", Tallgren-Tuulio 1933: 6). Vaakasuorassa tasossa esitetään Hakulisen tutkimat 13 sanueta yhden edustavan sanamuodon (= *signifiant*) kautta (= *soimata, mojota, uhota, huumata, viima, kojottaa, ahku, häkärä, porottaa, haastaa, haamu, aimottaa, kuumottaa*). Pystysuorassa tasossa esitetään sanamuotojen enemmän tai vähemmän kattavasti ilmaiset merkitykset (= *signifiés*) ryhmiteltyinä kuuteen pääluokkaan, joista kullakin on omat johdannaisensa (= 'lämpötilan ero', 'huono sää', 'optiset ilmiöt', 'vetisyys', 'akustiset ilmiöt', 'psykkiset operaatiot'); pääluokat edelleen jaotellaan mahdollisesti välitasojen kautta 59 alamerkitykseksi.

Taulukossa esiintyvien aukkojen kohdalla on erikseen ratkaistava, ovatko ne satunnaisia vai motivoituja. Joka tapauksessa lukija saa vasta nyt jonkinlaisen kokonaiskäsityksen siitä, mistä Hakulisen väitöskirjassa on kysymys. (Voidaan tietysti myös kysyä, eikö sää ja yleisemmin fyysinen ympäristö ole etenkin alkukantaiselle ihmiselle fundamentalisempi käsite kuin 'attraktiokeskus' Sperberin yleensä tarkoittamassa mielessä; vrt. ihmisruumiin roolia nykyisessä kieliopillistumiskeskustelussa.) On vielä lisättävä, että Hakulinen perusteli teoreettisia valintojaan myöhemmin Virittäjän numeroissa. Totuus on joka tapauksessa se, että kielitieteen historian tutkija, joka tarkastelee hänen väitöskirjaansa itseriittoisena kokonaisuutena, so. ilman Tallgren-Tuulion selventävää kommentaaria tai myöhempiä perusteluja, ymmärtää kyllä, miksi se sai aikanaan negatiivisen vastaanoton.

Siirtykäämme tarkastelemaan toista Suomen kielitieteen historian 'marttyyria' eli Paavo Siroa. Marttyyrin asema kuuluu Sirolle ennen kaikkea sen väittelyn perusteella, jonka hän kävi 40-luvulla Virittäjässä Paavo Ravilan kanssa. Virallinen historiallinen totuus on se, että Siro esitti formaalin synkronisen syntaksin ohjelman, minkä Ravila raa'asti teilasi; Siro oli siis täysin oikeassa ja Ravila täysin väärässä (ks. A. Hakulinen 1993 ja Leino 1996).

Tässäkin tapauksessa totuus on toisenlainen. Muistan hyvin, että luettuani 70-luvun alussa ensimmäisen kerran Siron v. 1941 julkaistun artikkelin 'Lauseoppi uuden logiikan valossa' ajattelin, että tämä artikkeli on välttämättä rehabilitoitava. Se jäi kuitenkin tekemättä. Miksi? siksi että luin sen myöhemmin vielä toisen kerran.

Siro (1941) on nimittäin erittäin epätasainen kirjoitus. Alussa (s. 192-196) esitetään ohjelma, jonka mukaan pitäisi olla mahdollista formalisoida luonnollinen kieli. Tämä oli ajatuksena moderni ja kaikin puolin kannatettava. Sitten (s. 196-200) seuraa hieman epämääräisiä yleisiä pohdintoja. Annetaan epäsuorasti ymmärtää (vai annetaanko?), että formalisaation kautta voitaisiin **selittää**, miksi sanotaan esim. *Minulla on rahaa*, mutta ei *Minussa on raha*; tähän ei pidä paikkaansa. Syntaktiset kategoriat määritellään sellaisiksi, että niiden jäseniä keskenään vaihdettaessa "lauseen mielekkyys säilyy". Mutta päinvastoin kuin Siro väittää, tämä määritelmä ei ole sama kuin Ahlmanin (1938) määritelmä, jossa substituutio tapahtuu "asiallisesta merkityksestä riippumatta". Sirolta jää siis tekemättä nykyinen *grammatical vs. acceptable* -distinktio, joka palautuu mm. Husserlin kielifilosofian kautta keskiaikaan. Tulossa olevan formalisaation varalta

luetellaan (s. 200-201) joukko suomen (2- tai 3-sanaisten) intransitiivi- ja transitiivilauseiden kaikkein yksinkertaisimpia piirteitä, ja suljetaan asiaankuulumattomina pois partitiivisubjektit ja passiivirakenteet. Viimein (s. 202-205) seuraa formalisaatio, tähän asti esitettyjen lupausten lunastus.

Kaksi ensimmäistä esimerkkiä ovat *Ukko onkii* ja *Mies lyö koiraa*. Niille annetaan täysin kategoriakieliopin mukaisesti kuvaukset $n\ s/n$ ja $n\ s/nn\ n$, jotka siis molemmat sieventyvät muotoon s . Siihen se sitten jääkin.

Siron mielestä sieventämällä voidaan ratkaista mekaanisesti, onko lause "muodollisesti korrekti vai ei". Tämä ei tietenkään pidä paikkaansa. Minä voin laittaa vasemmalle viisisataa n :ää ja oikealle viisisataa n :ää ja keskellä $s:n$, jonka alla on tuhat n :ää, ja sitten sieventää s :ksi, mutta lause (tai 'lause') ei sittenkään ole korrekti.

Mikä pahempaa, Siron formalisaatio-ohjelma romahtaa kokonaan, kun hän ottaa huomioon vielä kolmannenkin esimerkin: *Tyttö lakaisee lattian*. Normaalin kategoriakieliopin mukaan tämä lause saisi saman kuvauksen kuin lause *Mies lyö koiraa*, joten tarvitaan jotain lisää. Niinpä Siro ottaa käyttöön kaksi uutta symbolia: *im*, joka tarkoittaa predikaatin **merkityksen** ominaisuutta 'imperfektiivinen', ja *pt*, joka tarkoittaa objektin **muodon** ominaisuutta 'partiaallinen'. Syntyy seuraava kaava:

$$n1\ (s/n1\ n2\ im/pt)\ (n2\ pt).$$

Ongelmia on nyt useammanlaisia. Kategoriakielioppi perustuu matemaattisen funktion käsitteelle. Esim. transitiiviverbi on kaksipaikkainen funktio, joka ottaa argumenteikseen kaksi substantiivia ja antaa arvoksi lauseen (vrt. täällä kirjoitus 13). Uudessa kaavassaan Siro asettaa sulkujen sisään vierekkäin kaksi funktiota, jotka ovat $s/n1\ n2$ ja im/pt (selittämättä lainkaan mitä tämä vierekkäisyys oikeastaan tarkoittaa), ja sulkujen ulkopuolelle oikealle hän asettaa ilmauksen $(n2\ pt)$, jossa ovat siis vierekkäin toinen edellisen funktion argumenteista ja jälkimmäisen funktion ainoa argumentti. Tällainen rakenne on *ill-formed* useammalla kuin yhdellä tavalla. Nyt on siis luovuttu matemaattisen funktion käsitteestä, mutta on epäselvää, mihin on siirrytty. Epäselvää on myös, mitä syntaktista kategoriaa funktio im/pt voisi esittää, so. funktio, joka ottaa argumentikseen partitiivin (= muodon) ja antaa arvoksi imperfektiivisyyden (= merkityksen). Itse asiassa Siro itse ilmoittaa, että kyseessä ei olekaan mikään (muodollinen) kategoria vaan merkityksen ja muodon korrelaatio, joten nyt ei siis enää edes yritetä laatia minkäänlaista kategoriakielioppia. (Mitä yritetään, jää hämäräksi.) Kaavaa ei ole mahdollista sieventää argumenttien poiston kautta; mutta vaikka kuviteltaisiinkin se tapahtuvaksi *per impossibile*, yhä jäisi $s:n$ viereen sieventämättömäksi *im*. Miten siitä päästään eroon? Vilpittömään tapansa Siro toteaa, että "se pyyhitään pois". Mitäpä tuohon lisäisi.

Leino (1996) ja Karlsson (1997) kiittelevät Siroa loogisen kielitieteen edelläkävijäksi ei vain Suomen vaan koko maailmankin mittakaavassa: "Siron artikkeli (1941) oli kaukana edellä aikaansa. On sääli, ettei sitä julkaistu

kansainvälisesti näkyvällä foorumilla" (Karlsson 1997: 72). On tyypillistä, että Leino ja Karlsson sivuuttavat kokonaan ne kaavat, joiden perusteella he Siroa kiittävät. Mutta loogista kielitiedettä (jonka luojaksi he Siroa väittävät) ei voi olla ilman kaavoja; eikä loogista kielitiedettä pitäisi kommentoida, jos ei tunne (formaalia) logiikkaa.

Tietysti Ravilan reaktio oli turhan ankara. Mutta jos me todella tutkimme kielitieteen historiaa emmekä pelkästään projisoi omia mieltymyksiämme ja kaunojamme menneisyyteen, niin meidän on pakko myöntää, että Ravilan reaktio oli sinänsä aivan järkevä. Todellisuudessa Siro tarjosi v. 1941 vain asenteita, ei faktoja.

Siro tunsu mielenkiintoa filosofointia kohtaan, ja niinpä hän esittäessään v. 1979 omaa näkemystään Suomen kielitieteen historiasta halusi asettaa aiheensa laajempaan tieteenhistorialliseen kontekstiin. Hänen mukaansa strukturalismi oli samoilla linjoilla kuin Einstein. Ja Einstein puolestaan oli luonut uuden maailmankuvan, johon "sisältyy se vakaumus, että maailma ei ole sekava vyyhti toisistaan riippumattomia asioita vaan järjestetty kokonaisuus" (Siro 1980: 1). Mutta Einsteinko todella vasta löysi maailmankaikkeudesta järjestyksen? Mihin unohtui Newtonin luoma *clockwork universe* ja sen valtava, suorastaan yksinomaisen vaikutus länsimaiseen ajatteluun 1700–1900? Ainoa järkevä vastaus on armelias hiljaisuus.

Edellä on tarkasteltu Suomen kielitieteen lähihistorian 'sankareita' ja 'marttyyreitä'. Luokaamme katse myös 'konniin' eli Ravilaan, Anttilaan ja kolmeen Itkoseen. Yhteistä heille oli se, että he vastustivat transformaatiokielioppia muodossa tai toisessa.

Erkki Itkonen on kylläkin tässä joukossa poikkeus, sillä hän ei itse mieltänyt olevansa mitenkään transformaatiokieliopin vastustaja; hän vain pysyi kielihistorioitsijana eli jatkoi sen tekemistä, minkä osasi parhaiten. Tämä ei kuitenkaan häntä pelastanut 'konnin' roolista. Nouseva nuoriso kannatti periaatetta 'Joka ei ole meidän puolellamme, on meitä vastaan'. Niinpä Auli Hakulinen 60-luvun lopulla kielsi Helsingin yliopiston suomen kielen opiskelijoita menemästä luennoille, joita Erkki Itkonen piti vielä akateemikkona (ja siis ilman korvausta); ja lammaslauman tavoin opiskelijat tottelivat. Tämän Heikki Paunonen myöhemmin kertoi Erkki Itkoselle. Kuulijoiden puutteessa luennot jouduttiin lopettamaan. Muutaman vuoden kuluttua Erkki Itkosta tosin pyydettiin aloittamaan uudestaan, mutta hän oli jo sen verran katkeroitunut, että kieltäytyi. Kielitieteen myöhempi historia (ja erityisesti 1990-luvun alusta virinnyt kieliopillistumiskeskustelu) osoittaa, miten lyhytnäköistä kielihistorian sokea vastustus on ollut.

Mihin perustui — tarkemmin sanoen — transformaatiokieliopin kritiikki? Seuraavassa luettelen joukon keskeisiä kritiikin kohteita rajoittuen kritiikkiin, jota esitettiin vuosina 1966–1977. Se, mitä mainitut viisi lingvistiä tästä asiasta sanoivat, lankeaa osittain yhteen eli muodostaa eräänlaisen 'perheyhtäläisyydelle' perustuvan ketjun. (Kuten sanottu, Erkki Itkosen kohdalla kritiikki oli oikeastaan tahatonta, mutta silti se koettiin uhkaavaksi, ja syystäkin.) On tarkoituksenmukaista asettaa nimet ikäjärjestykseen: Ravila, Erkki Itkonen, Terho Itkonen, Anttila, Esa

Itkonen. Vastaavasti kritiikin kohteet asettuvat seuraavaan järjestykseen: Aineistopohjan riittämättömyys aidon kielitypologian ja universaalien tutkimuksen luomiseksi eli **induktion** puute, formalismin itsetarkoituksellisuus, synkronian ja diakronian jyrkkä erottaminen, muutoksen funktionaalisen luonteen ja sen mukana aidon mentalismin kiistäminen, kielellisen variaation laiminlyönti, sekä synkronisten että diakronisten jatkumoiden laiminlyönti, **puhutun** kielen tutkimuksen laiminlyönti, horisontaalisten vaikutusyhteyksien eli **analogian** laiminlyönti kielen kaikilla tasoilla, etymologian, semiotiikan, semantiikan ja pragmatiikan laiminlyönti, kielen normatiivisuuden kiistäminen, väärä tieteenfilosofia. Ensisijaisesti tämä kritiikki on esitetty seuraavissa julkaisuissa: Ravila (1967b), Erkki Itkonen (1966), Terho Itkonen (1970), (1971), (1976), (1977), Anttila (1972), (1977), Esa Itkonen (1974), (1975); mutta sitä löytyy myös monista muista julkaisuista, mm. käsillä olevan kirjan kirjoituksista.

Tämän kritiikin oikeellisuus tunnustetaan nykyään yleisesti, mutta aikanaan se koki kovaa vastustusta transformaatiokieliopin puoltajien taholta. Jälkeenpäin ei voi olla ihmettelemättä tämän kritiikin tasokkuutta. Yhtä hyvää kritiikkiä on tietysti esitetty saman ajanjakson kuluessa monilla muillakin tahoilla, mutta missään ei parempaa eikä aikaisemmin kuin Suomessa. Tässä suhteessa Suomen kielitiede on ollut kansainvälistä.

Ehkä on syytä vielä erikseen korostaa seikkaa, joka jo sinänsä käy ilmi yllä olevasta listasta. Se, mitä **ei** kritikoida, on syntaksin nostaminen aiempaa huomattavasti systemaattisemman tarkastelun kohteeksi. Se, että näin tapahtui, on transformaatiokieliopin pysyvä ansio.

Vastakkaisten näkemysten esittäminen ei ole mahdollista ilman polemiikkaa. Virallisen historiankirjoituksen mukaan ilkeämielisen polemiikin suuntasivat tyrannit ja konnat syyttömiä marttyyreja ja sankareita vastaan. Siron (1941) artikkeliin kohdistui "tieteenalamme ehkä kovakouraisin polemiikki" (A. Hakulinen 1993: 23; ks. myös Leino 1996: 13), ja syntipukki oli Ravila. Edelleen A. Hakulisen mukaan Terho Itkonen "elvytti Ravilan luoman poleemisen tradition" 70-luvun alussa arvostellessaan Wiikin käsityksiä äänne muutoksen luonteesta (s. 24, myös s. 26, viite 5). Mikähän tässäkin on totuus? Miten ei-poleemisia olivat 'uuden' kielitieteen edustajat itse? Otetaan selvää.

On tietysti makuasia, miten määritellään polemiikin 'kovakouraisuus'. En kuitenkaan ihmettelisi, jos joku alan tuntija kallistuisi antamaan ykköspaikan Ravilan sijasta Karlssonille. Kun Terho Itkonen oli käsittelemäänsä tekstiin tiiviisti nojautuen ruotanut Karlssonin v. 1983 julkaistua kirjaa, Karlsson ei edes yrittänyt vastata kritiikkiin kohta kohdalta vaan ilmoitti, että "Terho Itkosen tragedia on se, että hän on mieleltään sairas". Tämä tieteellisen argumentaation helmi esiintyi vastineen 'Jo riittää!' ensimmäisen julkisen version päätöskappaleessa (ks. T. Itkonen 1986, Karlsson 1987). Kyllä Ravilakin tämän rinnalla kalpenee (ja tätä lukiessaan olisi kalvennutkin), uskoisin.

Tasapuolisuuden nimessä on toki mainittava myös A. Hakulisen poleemiset ansiot. Jotta ne ymmärrettäisiin täysin, tarvitaan ensin hieman taustaa. Transformaatiokieliopin valtakaudella analogian käsite oli pannaan julistettu.

(Eräskin yleisen kielitieteen professori julisti: “Minun seminaarissani ei sanaa ‘analogia’ saa ääneen lausua!”) Kielen muutoksen ja synkronisen morfologian alalla Raimo Anttila oli analogian tärkein puolestapuhuja koko maailman mittakaavassa. Terho Itkonen julkaisi v. 1976 artikkelin, jossa hän laajensi analogian käsitteen syntaksiin. Tämä ajatus on osoittautunut hedelmälliseksi. On käynyt ilmi, että vastoin Chomskyn nimenomaista kantaa syntaktinen analogia voidaan formalisoida (ks. Itkonen & Haukioja 1997). Ei-kompositionaalisten rakenteiden yleisyys osoittaa, että syntaksia ei voi rakentaa pelkästään transformaatiokieliopille ominaisten yleispätevien sääntöjen varaan. Lisäksi (tai kokonaan toiseksi vaihtoehdoksi?) tarvitaan analogia: tietyt konstruktiot (*syntactic chunks*) tarjoavat mallin eli lähtökohdan (analogisille) yleistyksille (ks. Zlatev 1997: 7.4). Sama ajatus on piilevänä nykyisessä konstruktiokieliopissa (ja piileväksi se jääkin). Syntaktisen analogian formalisointi voi tapahtua ei vain perinteisten tietokonekielten avulla (vrt. Itkonen & Haukioja 1997) vaan myös konnektionistisesti (ks. Zlatev 1997: 7.5; Rob Freeman: kirjeenvaihto).

Mikä oli T. Itkosen (1976) Suomessa saama vastaanotto? A. Hakulinen ja O. Heinämäki laativat siihen vastineen, jossa he muun muassa ilmoittavat: "Ennen muuta kiinnittää huomiota se, että termi 'generoida' tuntuu hänen esityksessään viittaavan psyykkiseen lauseidentuottoprosesiin. ... Olisi hyvä pitää mielessä, että termi 'generoida' on peräisin muodollisista kielistä ja tarkoittaa sitä, että sääntöjen joukko enumeroi lauseet ja antaa niille kuvauksen" (Hakulinen & Heinämäki 1977: 73). Omassa vastineessaan Terho Itkonen toteaa, ettei hän puheena olevassa artikkelissaan kertaakaan edes mainitse termiä 'generoida' (T. Itkonen 1977: 78). Lukijan on syytä pysähtyä hetkeksi miettimään tätä episodua ymmärtääkseen sen täyden merkityksen. Ortodoksian puolustajien Hakulisen & Heinämäen silmään pisti siis **ennen muuta** se, mitä **ei** ollut olemassa. Vastaavia, pelkkään kuvitteluun ja ennakkoluuloon perustuvia virhetulkintoja T. Itkonen (1977) luettelee muitakin. Niitä ei uskoisi mahdollisiksi, ellei niistä voisi omin silmin varmistua. Jo tästäkin syystä jokaisen Suomen kielitieteen lähihistoriasta kiinnostuneen täytyykin välttämättä tutustua tähän mielipiteiden vaihtoon.

Hakulisen & Heinämäen kovakouraisen vastineen sisältämät kummallisuudet eivät lopu tähän. He moittivat Terho Itkosta jopa siitakin, että hän olisi käyttänyt testiensä perustana korpuksesta poimittuja eikä itse keksittyjä lauseita; mutta — kuten jokainen normaali lukija heti näkee ja kuten Terho Itkonen erikseen huomauttaakin — hänen testilauseensa ovat tietysti itse keksittyjä. (Ja mikä sitä paitsi on kritiikin tarkoitus? Mitä pahaa olisi siinä, että sattuisi **elävästä puheesta** löytämään sopivat testilauseet?) Chomskyn oppilapset Hakulinen ja Heinämäki opettavat Terho Itkoselle, että "epäsuoraa tietoa sääntöjen ja mainittujen muiden mentaalisten toimintojen suhteesta saa vain kokeellisesti, ei arvelemalla". Mutta Terho Itkonenhan juuri tutkii syntaktista analogiaa kokeellisesti, kun taas Chomsky ei käytä kokeita **koskaan**. (Palautettakoon mieleen Chomskyn toteamus Ved Mehtalle annetusta haastattelusta: “*I hate experiments.*”) Kun Hakulisen & Heinämäen vastineen on lukenut loppuun, absurditeetin tunne on vahva.

Käytännössä Hakulinen & Heinämäki (1977) myöntävät, että transformaatiokielioppi on kyvytön käsittelemään Terho Itkosen esiin nostamia ilmiöitä, mutta heidän mielestään olisi mahdollista kehittää transformaatiokielioppia siihen suuntaan, että jossain vaiheessa nämäkin ilmiöt pääsisivät sen kuvauksen piiriin. Tähän Terho Itkonen vastaa (s. 86) ainoalla järkevällä tavalla eli toteamalla, että sitten kun transformaatiokielioppi kuvaa pätevästi synkroniset ja diakroniset jatkumot, se on lakannut olemasta transformaatiokielioppi.

On erikseen maininnan arvoista, miten hyvin Terho Itkonen kuvaa sen peruselämyksen, joka synnytti viimein 70- ja 80-lukujen vaihteessa yhtäältä funktionaalisen-typologisen kielitieteen ja toisaalta kognitiivisen kielitieteen: "Sellainen tyhjyyden tunne, joka kielentutkimuksen rivimiehelle aina silloin tällöin jää generatiivin sääntörituaalin noudattamisesta, on tietysti semmoisenaan oireellinen merkki rituaalin ontoudesta: on löydetty vain notaatio, ei kuvausta syvemmissä mielessä, ei selitystä" (s. 86). Täsmälleen tämän peruselämyksen koin itse helmikuussa 1965 Motschin (1965) ääressä (ks. Taustaa-jakso), ja siitä lähtien juuri se on viime kädessä määrännyt asenteeni generatiivista kielitiedettä kohtaan, miten monimuotoiseksi tämä asenne sitten onkin vuosien mittaan joutunut kehittymään (ks. Itkonen 1996).

Kriittikoihinsa Terho Itkonen soveltaa Martti Rapolan luonnehdintaa omasta kriitikostaan: "Kirjoittipa toinen niin tai näin, niin Lauri Kettunen haluaa lukea sen näin eikä niin." Mutta mistä oikeastaan johtuu T. Itkosen (1976) samaa nuiva vastaanotto? Karlsson (1975: 186) kertoo sen meille: "Paradigman normaalitieteen kaudella suhtaudutaan monesti kielteisesti innovatiiviseen tutkimukseen". Terho Itkonen vahvistaa tämän analyysin oikeaksi: "on poikettu [AH:n ja OH:n] edustamasta paradigmasta ... [mutta] tarvitaan löytöretkiä, jotka vievät tutkimusta väljemmille vesille, pois paradigmaattisen tieteen arkiharmaudesta" (s. 87).

Tasapuolisuuden nimessä on lisättävä, että A. Hakulinen ei ollut suinkaan ainoa transformaatiokieliopin puolustaja, joka torjui kritiikin miettimättä, oliko hänellä perusteluja vai ei. Mieleeni muistuu kommentti, jonka Karlsson esitti 4. Kielitieteen päivillä Jyväskylässä 1975 pitämäni esitelmään, täyden auditorion perällä varpailleen nousten ja ääntään korottaen: "Kaikkihan me tiedämme, että Esa Itkosen väitöskirjassa on ongelmia." Tämä oli kolmella tapaa mielenkiintoinen kommentti. Ensiksikään se ei mitenkään liittynyt esitelmäni aiheeseen. Toiseksi tiesin siinä vaiheessa jo aivan tarkalleen, että se, oliko väitöskirjassani ongelmia vai ei, oli asia, josta Karlssonilla ei voinut olla mitään käsitystä. Kolmanneksi ihmettelen, miten tiedemies voi väittää tietävänsä, mitä 'kaikki' tietävät.

On luultavaa, että lukija alkaa tässä vaiheessa ymmärtää entistä paremmin Anhavan (1993: 435) kantaa, jonka mukaan "yleislingvistiikkaan suuntautuneiden suomen kielen tutkijoiden marttyyrinelkeet ovat silkkaa tekopyhyyttä". Samalla huomaamme, että kysymys siitä, ketkä ovat "Ravilan luoman poleemisen tradition" todelliset jatkajat, on vielä auki. Yksi mahdollinen ehdokas olen itsekkin, kuten luvun II kirjoitukset (ynnä luvun I kirjoitus 7) osoittavat. Polemiikin luonnetta arvioitaessa syntyy seuraavanlainen nelikenttä: puhtain vai likaisin aseihin puhtaan

vai likaisen asian puolesta? Lukija voi huvitella pistämällä edellä esiintyneitä nimiä parhaaksi katsomallaan tavalla kuhunkin kentän neljästä lokerosta.

Olen nyt käsitellyt suurin piirtein ajanjaksoa 1965–1980, eli samaa ajanjaksoa jota A. Hakulinen (1993) ja Karlsson (1997) ovat käsitelleet virallisessa historiankirjoituksessaan, ja olen tullut aivan toiseen tulokseen kuin he. Mihin muuten perustuu käyttämäni termi 'virallinen historiankirjoitus'? Se perustuu empiiriseen kokemukseen. Virittäjän toimitus kieltäytyi julkaisemasta puheenvuoroani, joka täällä julkaistaan kirjoituksena 15. Koska Virittäjä on 30 vuoden aikana julkaissut kaikki muut tarjoamani kirjoitukset ja koska juuri tämä hylätty kirjoitus on Virittäjään tarjoamistani ainoa, jossa arvostelen Hakulista ja Karlssonia, päätelen — täysin John Stuart Millin *method of difference* -periaatteen mukaisesti — että hylkäyksen syy ei ole se, että kirjoitukseni olisi katsottu olevan totuudenvastainen, vaan se, että sen katsottiin loukkaavan virallista kantaa.

Nyt on kuitenkin niin, että historia ei suinkaan pääty vuoteen 1980. Mitä siis on tapahtunut sen jälkeen? Miltä näyttää tilanne Suomen kielitieteessä esimerkiksi 1990-luvulla? Lukija, joka sulattelee Hakulisen ja Karlssonin innostunutta kuvausta transformaatiokieliopin voittokulusta, hieroskelee silmiään. Transformaatiokieliopista ei näy jälkeäkään, lukuun ottamatta Urpo Nikanteen edustamaa epäortodoksia (eli järkevää) generativismia. Kaikki se kritiikki, jonka edellä mainittu viisikko 60- ja 70-luvulla esitti, on hyväksytty sellaisenaan. Miten tämä on päässyt tapahtumaan?

Tämä onkin hyvä kysymys. Suomen kielitieteen 'suuren murroksen' laukaisijat ja heidän seuraajansa ovat luopuneet transformaatiokieliopista, mutta tämä on tapahtunut niin vähin äänin ja 'hienotunteisesti', että tuntuu suorastaan epäsopivalta ottaa asia puheeksi. Tämä on kuitenkin historioitsijan velvollisuus. Hänen on saatava selville totuus, piittaamatta omista mieltymyksistään tai kaunoistaan.

Kun tieteenharjoittaja luopuu käsityksestä A ja omaksuu käsityksen B, hänellä oletetaan olevan tekoonsa jokin syy (*reason*, ei *cause*), nimittäin jos teko on tehty rationaalisesti. Kansainvälisessä keskustelussa, jota olen seurannut tiiviisti ja johon olen usein itsekin osallistunut, on vuosien mittaan mainittu lukuisia syitä, miksi transformaatiokieliopista olisi luovuttava, mutta ei yhtään sellaista, joka ei sisältyisi Suomen kriitikkoviisikon esittämään listaan (vrt. edellä). Jos luopuminen transformaatiokieliopista on Suomessa 80-luvulta lähtien tapahtunut rationaalisesti, sen on siis täytynyt perustua joihinkin (tai kaikkiin) niistä syistä, jotka Ravila, Anttila ja kolme Itkosta kauan sitten esittivät. Juuri näin onkin käsittäkseni tapahtunut, mutta missään sitä ei ole selvästi tuotu julki.

Avoimen ja totuuteen pyrkivän keskustelun sijasta on luotu uusia myyttejä (tai valheita). Puhutun suomen kielen tutkimus alkoi muka vasta 80-luvulla (eli nauhoitearkisto pyyhitään olemattomiin). Synkronian ja diakronian synteisiä ei esittänytkään Paavo Ravila, ja viime kädessä Hermann Paul (ks. Esa Itkonen 1991: 288-292), vaan se keksittiin ensi kertaa 90-luvun alussa kieliopillistumisen tutkimuksen yhteydessä. Kielen normatiivisuus on muka aina ollut selviö. Ja niin edelleen ja niin edelleen.

Transformaatiokieliopista luopumiseksi on siis monia hyviä syitä. Kiinnostavaa kyllä, ainoa selvästi julki lausuttu syy sattuu olemaan varsin huono. A. Hakulisen (1991) mukaan transformaatiokieliopista piti luopua, koska se oli **moraalisesti väärä**. Nikanne (1992) on osoittanut tämäntyyppisen argumentaation kestättömyyden, joten siihen ei ole syytä palata. Kiinnitän sen sijaan huomiota tiettyyn argumentaatioissa esiintyvään historialliseen jatkuvuuteen. Ottakaamme selville, mikä merkitsevä yleistys (*significant generalization*) voidaan löytää seuraavasta aineistosta: 30-vuotias henkilö X ilmoittaa v. 1971, että pitää tehdä A, koska A on moraalisesti oikein, ja sama henkilö X ilmoittaa 50-vuotiaana v. 1991, että ei saa tehdä A, koska A on moraalisesti väärin. Yleistys on se, että kaikki, mitä henkilö X tekee, on tehnyt tai tulee tekemään, on moraalisesti oikein (nimittäin hänen omasta mielestään). Tällainen moraaliiin vetoaminen on tietysti itsessään moraalitonta.

Voin kuvitella seuraavan vastaväitteen: "Vaikka transformaatio-kieliopissa olikin vikoja, se oli vaihe, joka oli käytävä läpi; muita vaihtoehtoja ei ollut." Osa tästä vastaväitteestä on totta, osa epätotta. Kuten jo edellä on todettu, transformaatiokieliopin pysyvä ansio on se, että se toi syntaksin entistä systemaattisemman tarkastelun kohteeksi; ja tämä aspekti transformaatiokieliopin perinnöstä säilyy edelleen esim. funktionaalis-typologisessa kielitieteessä. Mutta kuten Geoffrey Pullum on huomauttanut, tämä oli tapahtunut jo vuoteen 1965 mennessä, so. *Aspects*-kirjan julkaisun aikoihin. (Geoffrey Sampson on tapansa mukaan kärjekkäämpi ja väittää, että se oli tapahtunut jo v. 1957 *Syntactic structures* -kirjan julkaisun aikoihin.) Vuodesta 1966 lähtien olisi pitänyt suunnistaa — Terho Itkosen sanoin — "väljemmille vesille". Tämä tilaisuus jätettiin kuitenkin käyttämättä, ja toistakymmentä vuotta heitettiin hukkaan.

Omistan tämän katsaukseni sille 2080-luvun kielitieteen opiskelijalle, jolle on annettu seminaariesitelmän aiheeksi 'Suomen kielitiede 1900-luvulla: katkoja vai jatkuvuuksia?' ja joka mielessään sadatellen yrittää löytää tämän abstruusin aiheen kannalta relevantteja lähteitä. Tässä, juuri tässä sinun silmiesi edessä on se mitä tarvitset tietääksesi, *wie es eigentlich gewesen ist*. Jos taas sinua kiinnostaa muu kuin totuus, voit hakeutua muiden lähteiden äärelle. Mutta teetpä niin tai näin, koeta pitää mielessäsi de Saussuren resignoitunut kokonaisarvio:

"Préoccupé surtout depuis longtemps de la classification logique de ces faits, de la classification des points de vue sous lesquels nous les traitons, je vois de plus en plus à la fois l'immensité du travail qu'il faudrait pour montrer au linguiste **ce qu'il fait**, en réduisant chaque opération à sa catégorie prévue; et en même temps l'assez grande vanité de tout ce qu'on peut faire finalement en linguistique."

LÄHTEET

Ahlman, Erik. 1938. 'Kielen sisäisestä puolesta'. Virittäjä.

- Anhava, Jaakko. 1993. 'Emme elä samassa maailmassa'. Virittäjä.
- Anttila, Raimo. 1972. An introduction to historical and comparative linguistics. New York: Macmillan.
- _____ 1977. Analogy. The Hague: Mouton.
- Hakulinen, Auli. 1969. 'Ensimmäinen Skandinaavinen lingvistiikan kesäkurssi 27.7.– 9.8. 1969'. Virittäjä.
- _____ 1991. 'Kielitiede ja arvot.' Virittäjä.
- _____ 1993. 'Kielitieteen suomalaisuus.' Kalevalaseuran vuosikirja.
- Hakulinen, Auli & Orvokki Heinämäki. 1977. 'Generatiivisen transformaatio-teorian tämänhetkisestä tilasta ja suomen kielen lauseopista.' Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri. 1933. Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen. Studia Fennica I. Helsinki.
- Ikola, Osmo. 1993. 'Ettei totuus unohtuisi'. Virittäjä.
- Itkonen, Erkki. 1966. Kieli ja sen tutkimus. Helsinki: WSOY.
- Itkonen, Esa. 1974. Linguistics and metascience. Risteen kirjapaino.
- _____ 1975. 'Transformational grammar and the philosophy of science'. E.F.K. Koerner (toim.): The transformational-generative paradigm and modern linguistic theory. Amsterdam: Benjamins.
- _____ 1991. Universal history of linguistics: India, China, Arabia, Europe. Amsterdam: Benjamins.
- _____ 1996. 'Concerning the generative paradigm'. Journal of Pragmatics.
- Itkonen, Esa & Jussi Haukioja. 1997. 'A rehabilitation of analogy in synchronic syntax (and elsewhere)'. András Kertész (toim.): Metalinguistik im Wandel. Frankfurt a/M: Peter Lang.
- Itkonen, Terho. 1970. 'Ovatko äänne muutokset vähittäisiä vai harppauksellisia?' Virittäjä.
- _____ 1971. 'Lisää äänne muutoksista ja generativismista'. Virittäjä.
- _____ 1976. 'Syntaktisten vaikutusyhteyksien luonteesta'. Virittäjä.
- _____ 1977. 'Tutkimuksen vaihtoehdoista ja vähän paradigmoistakin'. Virittäjä.
- _____ 1986. 'Nyky-suomen äänne- ja muoto-oppia'. Virittäjä.
- Karlsson, Fred. 1975. 'Fennistiikan tieteenparadigmasta ja sen ohjausvaikutuksesta'. Virittäjä.
- _____ 1983. Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. Helsinki: WSOY.
- _____ 1987. 'Jo riittää!' Moniste.
- _____ 1997. Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja, 28.
- Leino, Pentti. 1996. 'Paavo Siro suomen lauseopin kuvaajana'. Paavo Siro: Lauseopin periaatteita. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Motsch, Wolfgang. 1965. Syntax des deutschen Adjektivs. Berlin: Akademie-Verlag.
- Nikanne, Urpo. 1992. 'Kielentutkimus ja moraali'. Virittäjä.
- Ravila, Paavo. 1967a. Totuus ja metodi. Helsinki: WSOY.
- _____ 1967b. 'Transformaatiokieliopin filosofiaa'. Ravila 1967a.

- Siro, Paavo. 1941. 'Lauseoppi uuden logiikan valossa'. Virittäjä.
- _____ 1980. 'Kielitieteen kehitys Suomessa 1900-luvulla'. Suomen kielitiede 1980-luvun kynnyksellä. SKY.
- Tallgren-Tuulio, J.O. 1933. 'Sémantique finnoise et non finnoise'. Studia Fennica I.
- Wiik, Kalevi. 1965. Finnish and English vowels. Turun yliopiston julkaisuja.
- Zlatev, Jordan. 1997. Situated embodiment. Stockholm University, Department of Linguistics.

[*Kielitieteen kääntöpuoli: Kirjoituksia vuosilta 1963–1999*, s. 11-13, 47-61. Turun Yliopisto: Yleisen kielitieteen julkaisuja 2, 1999. Kirjoitettu tätä kirjaa varten; perustuu 25. Kielitieteen päivillä Tampereella 1998 pidettyyn esitelmään; v. 2000 tehty tyylillisiä täsmennyksiä]